

Het proces Eichmann. Hannah Arendts visie op de competentie van het hof te Jeruzalem

Thomas Mertens*

1 Inleiding

Toen na de Tweede Wereldoorlog de werkelijke omvang bekend werd van wat later heette: misdaad tegen de menselijkheid, genocide en, meer in het bijzonder de holocaust, stelde zich onmiddellijk een groot aantal vragen. Ten eerste: is er hier sprake van een nieuw type van misdaad waarin zich het kwaad op een tot dan toe radicaal andere wijze presenteert? Sommigen menen dat die vraag negatief beantwoord moet worden. Het kwaad is van alle tijden en heeft mensen altijd voor het raadsel gesteld hoe het mogelijk is dat mensen elkaar zulke vreselijke dingen aandoen. Met Rawls zou men kunnen stellen dat elk 'groot kwaad' voldoende heeft aan zichzelf en dat het maken van vergelijkingen niet nodig is, ook al staat de misdaad van de holocaust niet los van eerdere gebeurtenissen zoals de inquisitie en het antisemitisme.¹ Anderen geven een bevestigend antwoord. De filosofieën van Adorno en van Levinas bevinden zich dan ook in de slagschaduw van de holocaust. Nog steeds vormen de gebeurtenissen die met die naam verbonden zijn, een bron van maatschappelijke discussies, wetenschappelijke belangstelling en literaire verbeelding.² Ten tweede stelde zich de vraag hoe met deze moderne vorm van het politieke kwaad en met dit nieuwe type van misdadiger moet worden omgegaan. Sommigen menen dat hier de vertrouwde paden van de politiek of van het volkenrecht gevolgd moeten worden. Het gaat om specifiek politieke misdaden die ofwel op een politieke manier moeten worden vergolden ofwel vallen onder het volkenrechtelijke beginsel van 'par in parem non habet jurisdictionem'. Daar waar sprake is van gedrag van staten ten opzichte van elkaar, is het strafrecht niet van toe-

* Thomas Mertens is hoogleraar rechtsfilosofie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

1 J. Rawls, *The Law of Peoples*, Cambridge 1999, p. 22; zie ook diens *Political Liberalism*, New York 1996 (2), p. lxii.

2 Enkel als voorbeeld: de voortdurende discussie over het holocaustmonument te Berlijn; R.J. van Pelt & D. Dwork, *Auschwitz. Van 1270 tot heden*, Amsterdam 1997; Jonathan S. Foer, *Alles is verlicht*, Amsterdam 2003.

passing. Anderen daarentegen, zoals de regeringen van de Geallieerden, waren van mening dat deze misdaden wel bestraft moesten worden, en wel in zekere overeenkomst met een normale procesgang.

Ten aanzien van beide vragen geeft Hannah Arendt in haar omstreden *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil* een antwoord dat telkens past bij de tweede lijn. Naar haar oordeel gaat het bij de holocaust inderdaad om een nieuwe misdaad die in de geschiedenis tot dan toe geen precedent kende en in samenhang staat met het totalitarisme.³ Omdat elke daad die zijn intrede doet in de geschiedenis van de mensheid het vermogen heeft om deel te blijven uitmaken van haar geschiedenis, is het van groot belang niet alleen te komen tot een historisch en een moreel oordeel, maar ook tot een juridisch oordeel. Daarom menigt Arendt zich in het debat over het berechten van plegers van deze precedentloze misdaad naar aanleiding van het proces dat in het begin van de jaren zestig in Jeruzalem tegen de nazi-officier Adolf Eichmann werd gevoerd en dat zij als verslaggever voor *The New Yorker* volgde. In haar verslaglegging van dat proces vraagt zij met nadruk aandacht voor een type misdaad en een type misdadiger dat zich volgens haar in de geschiedenis nog nooit had voorgedaan: '[...] the actual horror of Auschwitz [...] is of a different nature from all the atrocities of the past [...]'.⁴ In het navolgende zal ik eerst enige informatie geven ten aanzien van de persoon die terecht stond. Voorts geef ik kort de redenen die Arendts verslag van het proces omstreden maakten. Dan ga ik in op de juridische problemen die ten behoeve van het Neurenberg-proces moesten worden overwonnen, om ten slotte in te gaan op Arendts juridische beoordeling van het proces te Jeruzalem. Daarbij zal ik stuiten op een belangrijke ambivalentie die in haar beoordeling schuil gaat.

2 'De specialist'

Op maandag 23 mei 1960 maakt premier David Ben Goerion in de Knesset te Jeruzalem bekend dat de lange tijd onvindbare oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann op 11 mei door de Israëliëse geheime dienst, de Mossat, in Argentinië was gekidnapt,⁵ dat hij op 22 mei heimelijk was overgebracht naar Israël en dat hij binnenkort voor zijn aandeel aan de holocaust zou moeten terechtstaan. Ondanks zijn relatief lage rang als SS-Oberstur-

3 Zoals zij dat bestudeerde in: *The Origins of Totalitarianism*, New York 1966 (oorspr. als: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, 1958).

4 H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, New York 1992 (oorspr. 1963), p. 267.

5 Voor de precieze achtergrond, zie bijvoorbeeld A. Wieviorka, *Die Entstehung des Zeugen*, in: G. Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited. 'Eichmann in Jerusalem' und die Folgen*, Frankfurt am Main 2000, p. 140 e.v.

bannführer werd hij als een van de belangrijkste organisatoren van de genocide op de joden beschouwd en was zijn naam met zekere regelmaat gedurende de (voorbereidingen voor het) Neurenberger Tribunaal genoemd. Eichmann had zich echter kunnen schuilhouden en was aan de handen van de geallieerden ontsnapt. Later was hij erin geslaagd om een veilig heenkomen te zoeken in Argentinië, waar hij onder de naam Ricardo Klement een nieuw leven had opgebouwd. Nu, zo kondigde Ben Goerion aan, zou hij zich strafrechtelijk moeten verantwoorden voor een rechtbank te Jeruzalem. Het proces tegen Eichmann, dat bekend stond als 'de zaak 40/61' (aldus luidt de verslaglegging van het proces door Harry Mulisch, 'de Nederlandse journalist'),⁶ werd geopend op 11 april 1961; na verschillende, soms bijzonder emotionele zittingsdagen werd het proces in december 1961 beëindigd met het requisitoir van de aanklager, het pleidooi van de verdediging en het vonnis van de rechtbank. In dat vonnis werd Eichmann schuldig bevonden aan misdaden tegen het joodse volk, aan misdaden tegen de menselijkheid en aan oorlogsmisdaden. Op dergelijke misdaden stond onder de 'Nazis and Nazi Collaborators (Punishment) Law' van 1950 de doodstraf. Eichmann werd ter dood veroordeeld, ging tegen dit vonnis tevergeefs in appel bij het Hooggerechtshof in Israël en werd opgehangen op 30 mei 1962.

Het proces was, zoals we dat vandaag zouden noemen, een 'media event'. Arendt maakte deel uit van een uitgebreide stoet van journalisten. Naar later bleek, zijn ook alle zittingen van de rechtbank gefilmd⁷ en recentelijk kwam een film uit, onder de titel 'De specialist', met ongeveer twee uur aan historische beelden van het proces Eichmann.⁸ Niet alleen het bekijken van die beelden is fascinerend, maar er is ook een interessante geschiedenis te vertellen over het ontstaan van die film zelf. De gedurende het gehele proces gemaakte opnames zijn na het proces opgeslagen en in vergetelheid geraakt. Toen die banden na zekere tijd weer opdoken, was hun fysieke toestand ernstig verslechterd. Omvangrijke gedeelten waren verloren gegaan, andere gedeelten waren ernstig aangetast en de restauratie ervan zou veel geld en moeite kosten. Een begin daarvan werd gemaakt door de Steven Spielberg Jewish Film Archives.⁹ Vervolgens namen Sivan en Brauman het op zich om het materiaal te bewerken tot een film. Opmerkelijk daarbij is

6 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 282; H. Mulisch, *De zaak 40/61*, Amsterdam 1961.

7 Wieviorka, *Die Entstehung des Zeugen*, p. 149.

8 In *To Mend the World*, New York 1982, p. 237, geeft E. Fackenheim een afwijzend commentaar op Arendts these van de banaliteit van het kwaad naar aanleiding van die beelden.

9 Niet te verwarren met de 'Survivors of the Shoah Visual History Foundation' door Spielberg opgezet na het verfilmen van *Schindler's List* met het oog op het op video vastleggen van getuigenissen van holocaustoverlevenden, zie: <<http://www.vhf.org/>>.

dat zij zich bij de selectie en samenstelling van het materiaal hebben laten leiden door Arendts boek. Daarmee kozen zij voor een invalshoek die bijzonder omstreden was, ten tijde van het proces zelf¹⁰ en tot op dit moment.¹¹ Arendts weergave van het proces was bepaald geen neutrale verslaglegging, maar was problematisch om, als we afzien van de door velen als ongepast ervaren 'toon' van het boek,¹² ten minste drie redenen.

Ten eerste benadrukt Arendt dat de centrale functie van het strafproces bestaat in het vaststellen van de strafwaardigheid van de verdachte en niet in het etaleren van het lijden van de slachtoffers indien dat niet ten dienste staat van het vaststellen daarvan.¹³ En dat was nu precies naar haar oordeel wél het geval bij het Eichmann proces. Tijdens dat proces vond verschuiving plaats, zodat niet Eichmann de hoofdfiguur was, maar de slachtoffers. Een dergelijk gebruik van strafproces voor andere doelen, zoals voor de erkenning van slachtoffers of voor het opvoeden van de jeugd,¹⁴ tast de geloofwaardigheid ervan aan. Bovendien speelde naar het oordeel van Arendt het politieke belang van de staat Israël als een bijzonder jonge staat een grote rol. Dit proces, zo meenden sommigen binnen de politieke leiding en met name Ben Goerion, zou een goede bijdrage kunnen leveren aan het versterken van de identiteit van zijn inwoners als ook aan het bevestigen van legitimiteit voor buitenstaanders. Door het lijden van de joodse slachtoffers breed uit te meten zou het proces doen inzien dat de beslissing om de joodse staat te stichten een juiste was.¹⁵ Voor Arendt dreigde het proces daarmee te verworden tot een showproces.¹⁶ In haar weergave zet zij hoofdaanklager Hausner neer als een stroman van de politieke leiding van Israël om die taak te vervullen, zoals blijkt uit het feit dat hij het hele proces orchestreerde, en uit zijn openingswoorden: 'As I stand before you, Judges of Israël, to lead the prosecution of Adolf Eichmann, I do not stand alone. With me, in this place and in this hour, stand six million accusers.'¹⁷ Ook anderen wer-

10 Deze verslaglegging kwam Arendt te staan op een breuk met G. Scholem, zie: S. Mosès, *Das Recht zu urteilen. Hannah Arendt, Gershom Scholem und der Eichmann-Prozess*, in: Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited*, p. 78-92. Over de 'burgeroorlog' die Arendts verslaglegging onder intellectuelen te New York teweegbracht, zie bijvoorbeeld A. Grafton, *Arendt und Eichmann am Esstisch*, in: Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited*, p. 57-77.

11 Bijvoorbeeld D. Goldhagen, *Hitlers gewillige beulen*, Antwerpen/Houten 1996, p. 565.

12 Het element dat als meest storend werd ervaren, was Arendts kwaadaardige betiteling van Leo Baeck, de grote joodse geleerde en voorzitter van de Berlijnse joodse raad, als de 'joodse Führer', een aanduiding die zij uit de latere uitgaven van haar boek verwijderde, Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 119.

13 Zo ook: Y. Buruma, *De aandacht van de strafrechter*, Deventer 1995.

14 T. Parvikko, *Positivists versus Moralists. The Eichmann Trial and International Law*, in: *Finnish Yearbook of Political Thought* (4) 2000, p. 233.

15 Parvikko, *Positivists versus Moralists*, p. 235.

16 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 9-10.

17 G. Hausner, *Justice in Jerusalem*, London 1966, p. 323.

den door dit proces geadresseerd: de joodse gemeenschap in de hele wereld opdat zij zou weten dat het lot van de joden bij de staat Israël in goede handen was, en wellicht de staat Duitsland om toch vooral ruimhartig te zijn met herstelbetalingen.¹⁸ Gelukkig evenwel waren naar het oordeel van Arendt de rechters beter op hun taak berekend. Met name over de rechters Raveh en Landau oordeelt Arendt zeer positief,¹⁹ aangezien zij zich wél concentreerden op de verdachte en de tenlastelegging. Maar haar kritische houding tegenover de staat Israël werd Arendt niet in dank afgenomen en als een gebrek aan empathie met de slachtoffers opgevat.

Vervolgens was Arendts weergave omstreken vanwege het volgende: anders dan ten tijde van de processen te Neurenberg stond in het proces Eichmann het joodse lijden van de holocaust centraal, maar daarmee kwam ook onvermijdelijk het probleem van de zogenoemde joodse raden aan de orde. Ook hier wekte Arendt de indruk niet onvoorwaardelijk de zijde van de slachtoffers te kiezen, maar eerder het verschil tussen daders en slachtoffers te relativeren. Deze joodse raden waren de door de nazi's in het leven geroepen administratieve lichamen van de joodse gemeenschappen die door de nazi's werden gebruikt om met de joodse bevolking te communiceren. In haar weergave van de getuigenissen tijdens het proces werd de indruk gewekt dat deze raden zich door de nazi's lieten misbruiken als een verlengstuk van de vernietigingsmachine en niet kozen voor het belang van die bevolking.²⁰ De joodse raden werden ingeschakeld als onderdeel van de nazistische bureaucratie, verrichtten het administratieve voorwerk voor de deportaties en stelden zich zo, tot op zekere hoogte, 'cooperative' op bij de misdaden van de nazi's. De duistere kanten van de vernietiging werden door Arendt als volgt verwoord: 'If the Jewish people had really been unorganized and leaderless, there would have been chaos and plenty of misery but the total number of victims would hardly have been between four and a half and six million people.'²¹ Volgens Arendt bestaat er aldus een essentieel verschil tussen het antisemitisme en de pogroms waaraan de joden gedurende hun gehele geschiedenis gewend waren, enerzijds en de moderne genocide anderzijds. In het debat over de holocaust neemt zij daar-

18 R. Wolin, *Heidegger's Children*, Princeton 2001, p. 55; A. Elon, *Hannah Arendts Exkommunizierung*, in: Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited*, p. 25.

19 Vanwege hun Duits-joodse achtergrond, met daaronder de 'Galicische' Hausner, cfr. Arendt an Jaspers, brief van 13 april 1961, in: *Hannah Arendt/Karl Jaspers. Briefwechsel 1926-1969*, München 1985, p. 472.

20 Met name ten aanzien van Arendts harde oordeel heeft Scholem fundamenteel bezwaar: 'Ich finde in Ihren Darstellungen des jüdischen Verhaltens unter extremen Umstände kein abgewogenes Urteil, [...]. Ich masse mir kein Urteil an. Ich war nicht dabei', in: *Mosès, Das Recht zu urteilen*, p. 79. Dit is geen gering verwijt, aangezien Arendt zich erop voorstond het politieke oordelen goed te begrijpen, met name in: *Lectures on Kant's Political Philosophy* (ed. H. Beiner), Chicago 1982.

21 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 125.

mee zeer uitgesproken de positie van het functionalisme in.²² Met de nadruk op het bureaucratische karakter van de holocaust, die zij ontleende aan Hilbergs klassieke studie *The Destruction of the European Jews* (1961),²³ wordt de georganiseerde genocide beschouwd als een product van de moderne samenleving. Dat functionalisme bracht toen en ook nu felle reacties teweeg: historisch gezien is de gegeven schets van de rol van de joodse raden onjuist; de betekenis van de bureaucratie wordt overschat en bovendien verklaart het niet dat juist de joden en wel in Duitsland enorm onder die genocide geleden hebben. Tegenover het functionalisme ontwikkelt zich dan ook de stroming van het intentionalisme waarvan Goldhagens *Hitlers gewillige beulen* mijns inziens een recent, bekend voorbeeld is.

Ten derde, en in verbinding met het vorige punt, nam men aanstoot aan Arendts karakterisering van het kwaad dat te Jeruzalem terechtstond. Anders dan de pogingen van de aanklager om Eichmann voor te stellen als een doortrapte crimineel van demonische kwaliteiten, benadrukt Arendt diens 'gewone' karakter en het 'banale' van diens kwaad,²⁴ in afwijking van haar eerdere positie ten aanzien van het radicale kwaad.²⁵ Een van de meest in het oog springende kenmerken van de aangeklaagde was dat hij zeker geen antisemitisch monster of perverse sadist was, maar eerder een clown,²⁶ die zich presenteerde als iemand, die slechts bevelen had gehoorzaamd die hij beschouwde als onderdeel van de legale orde van zijn land. Hij had zijn taken met ijver en, toegegeven, met ambitie uitgevoerd. Hij beklagde zich dan ook over zijn voormalige hiërarchische positie als Obersturmbannführer die niet in overeenstemming was met wat hem toekwam. Vanuit een dergelijke bescheiden rang meende hij niet in de positie te verkeren om de politieke doelen die zijn superieuren hadden vastgesteld,

22 Kort en zeer oncompleet: functionalisten verdedigen dat de holocaust begon aan het einde van 1941 als gevolg van het falen van plannen voor deportatie en emigratie en de militaire verliezen in Rusland, terwijl intentionalisten menen dat de holocaust vanaf het begin gepland was door Hitler en zijn trawanten. Functionalisten benadrukken het moderne karakter van deze genocide, intentionalisten de antisemitische bedoelingen. Arendts functionalisme kan al gevonden worden in haar tekst uit 1948: *Organized Guilt and Universal Responsibility*, bijvoorbeeld in: L. May & S. Hoffman (eds.), *Collective Responsibility*, Savage 1981, p. 273-283. En uit haar verslag van een bezoek aan Duitsland in 1949-1950, nu bijvoorbeeld in: H. Arendt, *Besuch in Deutschland, Berlin 1973*; zie ook: Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge 1993.

23 Overigens achtte Hilberg zijn levenswerk door Arendts onzorgvuldige gebruik verwoest, zie: G. Smith, *Einsicht aus falscher Distanz*, in: Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited*, p. 7.

24 Zie ook: Jaspers an Arendt, brief van 19 oktober 1946; brief van 17 december 1946, in: *Briefwechsel*, p. 99, 106.

25 Zie: R. Bernstein, *Did Hannah Arendt Change her Mind? From Radical Evil to the Banality of Evil*, in: J. Kohn & L. May (eds.), *Hannah Arendt. Twenty Years Later*, Cambridge MA 1996, p. 127-146; Th. Mertens, *Arendt's Judgment and Eichmann's Evil*, in: *Finnish Yearbook of Political Thought* 2 (1998), p. 58-90.

26 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 54.

te beoordelen, zeker niet nadat de *Endlösung* door de elite van het Rijk op de Wannsee-conferentie van 20 januari 1942 was vastgesteld.²⁷ Juist dat onvermogen om zelfstandig te oordelen en zijn inauthenticiteit²⁸ maken Eichmann bijzonder geschikt voor de taken die hem waren opgedragen. Hij herinnert zich de beslissende momenten in zijn carrière wél goed, maar vergist zich herhaaldelijk over essentiële gebeurtenissen van de oorlog en belangrijke ontwikkelingen van de jodenvernietiging. Niet in de diepte van zijn motieven vindt Arendt het kwaad van Eichmann, maar in zijn gebrek aan diepgang, in zijn oppervlakkigheid, in de clichés waarmee hij spreekt:

‘Eichmann was not Iago and not Macbeth, and nothing would have been farther from his mind than to determine with Richard III “to prove a villain”. [...] He *merely*, to put the matter colloquially, *never realized what he was doing*. [...] It was sheer thoughtlessness -something by no means identical with stupidity- that predisposed him to become one of the greatest criminals of that period.’

Juist hier moet ‘the lesson of the fearsome, word-and-thought-defying banality of evil’ geleerd worden.²⁹ Ofschoon Arendts these van de banaliteit nooit bedoeld was als een karakterisering van de misdaden waarvoor Eichmann terechtstond, maar als een karakterisering van zijn persoon, hebben velen aanstoot genomen aan deze kwalificatie.³⁰ Toch is een belangrijk deel van Arendts beschrijving van het proces Eichmann erop gericht greep te krijgen op de misdaad die door Eichmann en door de nazi’s is begaan.

3 Het Neurenberg-proces

Het leidt weinig twijfel dat er geen proces tegen Eichmann zou zijn geweest zonder het Internationaal Militair Tribunaal te Neurenberg. Het proces tegen Eichmann ontleent zijn internationale legitimiteit aan het precedent dat werd gevormd tijdens de tegen kopstukken van het nazi-regime gevoerde processen.³¹ Die processen waren uniek, in de eerste plaats al omdat het

27 Arendt, Eichmann in Jerusalem, p. 114; zie nu ook <www.ghwk.de>.

28 Zie: A. Margalit, G. Motzkin, Anstifter und Vollstrecker. Hannah Arendts Authentizitätsbegriff als Kriterium zur Beurteilung Adolf Eichmanns, in: Smith (Hrsg.), Hannah Arendt Revisited, p. 202 e.v.

29 Arendt, Eichmann in Jerusalem, p. 287-288, 252.

30 Zie verder: P. Novick, The Holocaust in American Life, Boston 1999, p. 134-142.

31 Het feit dat de Neurenberger processen gevoerd werden, wekt wellicht de indruk dat het tijdens het nazi-regime en tijdens de oorlog begane onrecht in belangrijke mate voor de rechter is gekomen. Dat is niet het geval. Slechts ten aanzien van een beperkt aantal ‘grote vissen’ is recht gesproken, maar in heel veel gevallen is er van een juridische ‘Vergangenheitsbewältigung’ geen sprake geweest, zie bijvoorbeeld F. Jörg, Freispruch für die Nazi-Justiz, Hamburg 1983; T. Bowder, Blind Eye to Murder, London 1995 (1981).

voeren van een proces tegen deze kopstukken helemaal geen vanzelfsprekendheid was. Tijdens de oorlog deden de geallieerden onderzoek naar oorlogsmisdaden die door de As-mogendheden werden begaan, en binnen die context was er, zoals later bekend werd, ook al vrij veel bekend over de holocaust. Maar daaraan werd om een aantal redenen niet veel ruchtbaarheid gegeven en er werden geen pogingen ondernomen om de genocide te stoppen. Vermoedelijk wilde men niet in de val trappen en de gruwelijkheden overdrijven zoals ten tijde van de Eerste Wereldoorlog was gebeurd; voorts meende men zich te moeten concentreren op de oorlogsinspanningen: hoe eerder de oorlog zou zijn afgelopen, des te eerder ook de misdaden; naar het antwoord op de vraag of ook morele onverschilligheid een rol speelde, kan alleen gegist worden.³²

Het onderzoek naar de misdaden vond niet plaats met het oog op een eventuele naoorlogse rechtszaak. Daartegen bestond zelfs een zekere weerzin, al dan niet ingegeven door de teleurstellende ervaringen na de Eerste Wereldoorlog. Na de nederlaag van Duitsland speelde men ook toen met de gedachte van een internationaal tribunaal, onder het motto 'Hang the Kaiser'. Maar de Nederlandse regering belette dat door de naar Nederland gevluchte keizer niet uit te leveren. Het berechten van andere van oorlogsmisdaden beschuldigten verliep eveneens moeizaam, zeker toen de verdachten niet werden uitgeleverd en hun berechting werd overgelaten aan Duitse rechtbanken.³³ Vanaf 1941 werd het bestraffen van oorlogsmisdaden door de nazi's weliswaar beschouwd als een van de oorlogsdoelen, maar dat betekende nog geen toezegging van een strafproces. Zo opperde Churchill het plan om vijftig prominente nazi's te laten oppakken en executeren met het motief dat hun schuld te groot zou zijn om binnen de reikwijdte van het juridisch proces te vallen. Het lot van de nazi-leiders zou een politieke kwestie zijn, en niet een juridische, want daartegen zouden allerlei bezwaren ingebracht kunnen worden.³⁴ Vanuit de Verenigde Staten kwamen gemengde geluiden: sommigen konden zich wel vinden in dit Engelse plan, anderen waren voorstander van een proces. Dat voornemen heeft uiteindelijk het pleit gewonnen, mede omdat Stalin – om geheel andere redenen – ook voorstander was van een proces. Stalin had immers de gewoonte om met politieke tegenstanders af te rekenen door middel van showprocessen. In de tweede plaats was het proces uniek vanwege de juridische obstakels die moesten worden overwonnen. De eerste daarvan was het leggen van een wettelijke grondslag. Het door de Geallieerden gesloten Charter van London van 8 augustus 1945 vormde hierin een belangrijke mijlpaal. Op

32 Zie Novick, *The Holocaust in American Life*.

33 Zie: Verdrag van Versailles, par. 227-9; Bowder, *Blind Eye to Murder*, p. 17-19; G. Robertson, *Crimes against Humanity. The Struggle for Global Justice*, Harmondsworth 2000, p. 225-226.

34 Robertson, *Crimes against Humanity*, p. 211; J. Shklar, *Legalism*, Cambridge MA 1964, p. 159.

basis hiervan zou het Tribunaal jurisdictie hebben ten behoeve van die (oorlogs)misdadigers wier misdaden niet tot een bepaalde territoriale eenheid beperkt waren. Dat tribunaal zou vervolgens competent zijn voor de volgende delicten: het voeren van een agressieoorlog, i.c. het begaan van misdaden tegen de vrede, het plegen van oorlogsmisdaden en van misdaden tegen de menselijkheid. Met het verschaffen van die wettelijke grondslag waren natuurlijk de juridische problemen niet opgelost: ten aanzien van de inhoud van geen van de delictomschrijvingen bestond voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog volkenrechtelijke consensus. Het verwijt dat hier met terugwerkende kracht gedrag strafbaar gesteld werd dat ten tijde van dat gedrag zelf niet strafbaar was, en dat dus een van de belangrijkste beginselen van de rechtsstaat, het *nulla poena*-beginsel, was geschonden, lag erg voor de hand. Zo stond het bepaald niet vast dat het beginnen van de (aanvals)oorlog met de Duitse inval in Polen onwettig zou zijn. Men zou hier weliswaar naar het Kellogg-Briand-verdrag kunnen verwijzen, maar dat pact werd niet onomstotelijk als geldend volkenrecht aanvaard. Schmitt bijvoorbeeld zag dat verdrag niet als een stap op weg naar een universele rechtsorde, maar als de uiting van een imperialistische buitenlandse politiek van Engeland.³⁵ Meer overeenstemming bestond er ten aanzien van de volkenrechtelijke grondslag voor oorlogsmisdaden. Hier konden Charter en Tribunaal verwijzen naar de verdragen van Den Haag die aan het einde van de negentiende eeuw waren gesloten en die, tenminste in theorie, op een brede volkenrechtelijke instemming konden rekenen. Ten aanzien van deze twee tenlasteleggingen was echter de geloofwaardigheid van de geallieerden in het geding: zowel ten aanzien van het beginnen van een aanvalsoorlog (Ruslands inval in Polen in 1939 en het Molotov-Ribbentrop-verdrag; Ruslands inval in Finland) als ten aanzien van schendingen van oorlogsrecht (de geallieerde bombardementen van open steden, al dan niet met atomaire wapens, zonder enige militaire noodzaak)³⁶ was het 'tu quoque'-argument van toepassing. De landen die het initiatief namen tot het proces en het Charter ondersteunden, hadden boter op het hoofd.

Het nieuwe van het Charter bestond natuurlijk in het strafbaar stellen van misdrijven tegen de menselijkheid, dat vooral betrekking had op de misdaad van de genocide die door de nazi's was begaan voorafgaand aan en vooral ten tijde van de oorlog, terwijl deze misdaad nauwelijks in verband

35 C. Schmitt, *Völkerrechtliche Grossraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte* (1939), in: C. Schmitt, *Staat, Grossraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916-1969*, Berlin 1995, p. 287.

36 Zo bijvoorbeeld recentelijk J. Rawls, *The Law of Peoples*, Cambridge MA 1999, p. 98-100, in aansluiting op Walzers klassieke *Just and Unjust Wars*.

stond met de oorlog of de te leveren oorlogsinspanningen.³⁷ De historische grondslag van deze delictsomschrijving was tamelijk gering,³⁸ maar toch was juist zij het minst omstreden. Artikel 6 lid c omschrijft misdrijven tegen de menselijkheid als volgt:

‘murder, extermination, enslavement, deportation and other inhumane acts committed against any civilian population, before or during the war, or persecution on political, racial or religious ground in execution of or in connection with any crime, within the jurisdiction of the tribunal, whether or not in violation of the domestic law of the country where perpetrated’.³⁹

Ten slotte was het Neurenberg-proces uniek vanwege het feit dat twee belangrijke obstakels voor het veroordelen van de nazi-misdadigers die beide hun oorsprong hebben in een positivistische rechtstheorie, werden weggenomen.⁴⁰ Van belang is hier eerst en vooral het feit dat in Neurenberg een beroep op de doctrine van de ‘acts of state’ en de daarmee samenhangende staatsimmunitieit werd afgewezen. Deze doctrine vindt haar oorsprong in het argument dat de ene soevereine staat niet mag oordelen over het handelen van een andere soevereine staat. Aangezien tussen gelijkwaardige soevereine staten een verticale relatie tussen soeverein en rechtsonderworpen ontbreekt, kan de ene staat geen strafrechtelijke oordeel over dragers van staatsmacht van de andere staat uitspreken. Artikel 7 van het Charter verwerpt deze positie: ‘The official position of defendants, whether as Heads of State or responsible officials in Government Departments, shall not be considered as freeing them from responsibility or mitigating punishment.’ In zijn openingstoespraak voegt hoofdaanklager Jackson daaraan toe dat het een fictie is te menen dat een staat misdaden begaat: misdaden worden enkel begaan door personen; het zou onaanvaardbaar zijn wanneer legismen zoals de doctrine dat bepaalde misdaden ‘acts of state’ zijn, zouden leiden tot persoonlijke immunitieit.⁴¹

37 De oorlog schiep als het ware alleen de context waarbinnen de genocide mogelijk werd: ‘a crime that could not be explained by any utilitarian purpose,’ Arendt, Eichmann in Jerusalem, p. 275.

38 Reeds voor de Tweede Wereldoorlog waren met name door Robert Lemkin pogingen ondernomen om te komen tot het codificeren van de misdaad van de genocide. Zie: S. Powers, *A Problem from Hell. America and the Age of Genocide*, New York 2002 en de bespreking ervan door B. Urquhart, *Shameful Neglect*, in: *The New York Review of Books* 25 april 2002; zie ook: V. Grosswald Curran, *The Politics of Memory/Erinnerungspolitik and the Use of Propriety of Law in the Process of Memory*, *Law and Critique* (14) 2003, p. 309-323

39 Zie bijvoorbeeld <www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/imt.htm>.

40 S.L. Paulson, *Classical Legal Positivism at Neurenberg*, in: *Philosophy and Public Affairs* (4) 1974, p. 132-158.

41 Robertson, *Crimes against Humanity*, p. 218.

In artikel 8 werd ook het beroep op bevelen van hogerhand terzijde geschoven: 'The fact that the defendant acted pursuant to the order of his Government or of a superior shall not free him from responsibility, but may be considered in mitigation of punishment [...]'. Naar het oordeel van het hof te Neurenberg zou het tot de gevestigde inzichten behoren van de militaire wetboeken en van de wetboeken van strafrecht van geciviliseerde landen dat overduidelijke misdadige bevelen niet gehoorzaamd behoren te worden, tenzij de aangeklaagde niet geweten kon hebben van het misdadige karakter van het door hem uitgevoerde bevel of handelde onder dwang. In 1961 maakte een dergelijk beroep op 'superior orders' door Eichmann een belangrijk onderdeel van zijn verdediging uit: hij voerde immers slechts uit wat van hogerhand was besloten en hij kan dus niet verantwoordelijk worden gesteld worden voor de uitkomst van dat conglomeraat van handelingen.

4 Het proces te Jeruzalem

Op het proces te Neurenberg kan veel kritiek worden uitgeoefend, vanwege de retroactiviteit van de wetgeving, vanwege de toepassing van dubbele standaarden en vanwege de suggestie van overwinnaarsrecht. Dat laat de grote verdienste echter onverlet. Het doorbreken van de staatsimmunititeit en het in de Charter opnemen en het vervolgens in de tenlastelegging verwerken van 'misdrijven tegen de menselijkheid' zijn buitengewoon belangrijk geweest voor de ontwikkeling van het internationale recht. Toch stond de genocide op de Europese joden, een belangrijke reden voor het opzetten van het Neurenberger tribunaal, er niet centraal. Alleen Julius Streicher, de uitgever van het antisemitische *Der Stürmer*, werd uitsluitend op grond van 'misdrijven tegen de menselijkheid' veroordeeld; verder probeerde men telkens een veroordeling daarvoor te verbinden met een veroordeling voor een andere tenlastelegging. Zo bleef het aspect van de misdaad tegen de menselijkheid in 'Neurenberg' onderbelicht. Pas in het proces te Jeruzalem kwamen slachtoffers en daders van de genocide tegenover elkaar te staan. De misdaad die tegen het joodse volk en tegen andere etnische groepen was begaan, kwam daarmee centraal te staan als ook de vraag wat nu de precieze betekenis was van deze misdaad.

Alvorens echter aan deze vraag toe te komen (en die werd in Jeruzalem volgens Arendt onjuist beantwoord), moest ook antwoord gegeven worden op de juridische bezwaren die tegen het proces Eichmann werden ingebracht. Voor een gedeelte waren dat de bezwaren die al tegen het Neurenberg-proces waren ingebracht: ook ten aanzien van Eichmann zou het gaan om retroactieve wetgeving door een rechtbank van 'overwinnaars'; hem zou strafbaar gedrag verweten worden waarvan de strafwaardigheid niet vaststond op het moment van handelen. In haar behandeling van dit bezwaar volstaat

Arendt niet met de verdediging dat het hof te Jeruzalem kan verwijzen naar het precedent dat door het tribunaal te Neurenberg is gevestigd, maar gaat zij substantieel in op dit bezwaar en geeft toe dat Neurenberg in zekere zin een schending was van het 'nulla poena'-beginsel. Helemaal zonder juridische grondslag waren de delictomschrijvingen van het London Charter van 1945, wat betreft misdaden tegen de vrede en oorlogsmisdaden, niet, ook al doet hier de toepasselijkheid van het 'tu quoque'-argument afbreuk aan de geloofwaardigheid van de veroordelingen. Ten aanzien van de misdaden tegen de menselijkheid echter gold het bezwaar van de retroactiviteit het zwaarst en daarom is het hier van het grootste belang te weten of dit bezwaar ondervangen kan worden. Naar Arendts oordeel gaat het hier slechts om een schending van het 'nulla poena'-principe in formele zin, niet in materiële zin. Want het 'nulla poena'-beginsel kan alleen geacht worden te gelden ten aanzien van misdrijven waarvan de wetgever redelijkerwijs op de hoogte kon zijn. In het geval van de misdaad van de holocaust gaat het om een nieuwe misdaad, om een misdaad zonder precedent. In een dergelijk geval mag de vraag naar de rechtvaardigheid niet wijken voor overwegingen van tijdelijkheid en retroactiviteit en is een nieuwe wet, de reeds genoemde 'Nazis and Nazi Collaborators (Punishment) Law', op zijn plaats.⁴² Het 'nulla poena'-beginsel is geen schild voor iets wat evident een misdaad is.

Een volgend juridisch bezwaar betreft de meer specifieke vraag of het hof te Jeruzalem jurisdictie kan hebben. Dit bezwaar kent tenminste twee aspecten. Nu tijdens het proces tegen Eichmann het lijden van de joden voorafgaand en vooral ten tijde van de Tweede Wereldoorlog centraal staat, kan – ten eerste – een hof te Jeruzalem samengesteld uit joodse rechters nooit onpartijdig zijn. Dat bezwaar is naar het oordeel van Arendt niet geldig. Het feit dat rechters onpartijdig moeten zijn, betekent niet dat zij geen sympathie mogen hebben voor de slachtoffers of geen afkeuring mogen voelen voor de misdaad. De onpartijdigheid heeft betrekking op het feit dat rechters zich onbevooroordeeld moeten opstellen ten aanzien van de schuld-vraag. Onpartijdigheid betekent niet het uit de weg gaan van de keuze tussen slachtoffer en dader.

De vraag naar de competentie van het hof te Jeruzalem betreft nog een tweede aspect. De verdachte, zo luidt het bezwaar, kan onmogelijk ter verantwoording geroepen worden voor een hof dat ingesteld is door een staat die nog niet bestond ten tijde van het begaan van de criminele handelingen. Een hof kan alleen prospectief jurisdictie hebben, maar kan niet rechtspreken over zaken die plaatsvonden voor het in werking trad. Zo is het ook bepaald in het Statuut van het recent in kracht getreden

42 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 254; zie ook S. Benhabib, *Identität, Perspektive und Erzählung* in Hannah Arendts 'Eichmann in Jerusalem', in: Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited*, p. 109.

Internationaal Strafhof.⁴³ Deze vraag naar de competentie van het hof heeft veel stof doen opwaaien. Sommigen stelden dat de jurisdictie van het hof het gevolg is van het passieve-persoonlijkheidsprincipe. Het recht van de staat Israël op vervolging zou voortvloeien uit het feit dat iemand die met de slachtoffers verwant is, in naam van de afwezige slachtoffers hun recht op bestraffing opeist. Deze opvatting lijkt, zo zegt Arendt, te spreken uit de reeds genoemde openingsspeech van Hausner, waarin hij zegt te spreken namens miljoenen slachtoffers. Deze redenering is echter niet overtuigend aangezien het strafproces dan niet gevoerd wordt vanwege de eisen van de rechtvaardigheid, maar vanwege de behoefte van de slachtoffers aan wraak. Bovendien wordt een strafproces niet gevoerd vanwege de schade die aan het slachtoffer is toegebracht (dan zou het om een civiel proces gaan), maar vanwege het feit dat de rechtsnorm van de gemeenschap is geschonden.⁴⁴

Anderen hebben daarom de vraag naar de competentie van het Jeruzalem hof beantwoord met een beroep op universele jurisdictie. Daarmee beroepen zij zich op de vermeende overeenkomst tussen de misdaad van de piraterij en de misdaad tegen de menselijkheid. In beide gevallen zou de dader een 'vijand van de menselijke soort' zijn en zou elk rechtsstelsel competent zijn om hem te vervolgen. Die redenering snijdt volgens Arendt echter geen hout omdat er geen sprake is van analogie: ten aanzien van de piraterij wordt geen universele jurisdictie toegekend omdat een piraat een vijand van de mensheid is, maar omdat hij zijn misdaden begaat op de hoge zee waar het territorialiteitsbeginsel niet van toepassing is. Een piraat maakt misbruik van het ontbreken van een nationale wet en gehoorzaamt aan geen enkele vlag. In het geval van Eichmann gaat het om de misdaad van de genocide gepleegd door een criminele staat onder de vlag van een criminele wet.⁴⁵

5 Territorialiteit

Aldus is het probleem van de competentie nog niet opgelost. Ogenschijnlijk lijkt Arendt daarom terug te vallen op het 'gewone' territorialiteitsbeginsel zoals dat in Neurenberg was verwoord. Op grond van de preambule van het Charter van London zouden alleen die misdadigers voor het Internationaal

43 Het Statuut van Rome bepaalt in art. 11: 'The Court has jurisdiction only with respect to crimes committed after the entry into force of this Statute.' En in art. 24: 'No person shall be criminally responsible under this Statute for conduct prior to the entry into force of the Statute.'

44 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 261.

45 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 261-262; zie ook M. Postone, Hannah Arendts 'Eichmann in Jerusalem'. Die unaufgelöste Antinomie von Universalität und Besonderem, in: Smith (Hrsg.), *Hannah Arendt Revisited*, p. 273.

Militair Tribunaal vervolgd worden van wie de misdaden niet tot een bepaald territorium herleidbaar zouden zijn. Voor misdadigers wier misdaden wél territoriaal bepaald zijn, zouden nationale rechtbanken competentie hebben. Arendt lijkt aldus het proces Eichmann te zien als een 'opvolger'-proces van Neurenberg. Daartoe moet ten aanzien van die territorialiteit wel wat worden opgemerkt, want de staat Israël bestond niet ten tijde van die misdaad en ogenschijnlijk vonden er op 'zijn' territorium geen misdaden plaats. Territorialiteit moet echter, zo stelt Arendt, niet primair begrepen worden als een aardrijkskundig begrip, maar als een politiek begrip. Het begrip 'territorium' verwijst niet naar een stuk land, maar naar de ruimte tussen individuen binnen een groep, van wie de leden met elkaar verbonden zijn op grond van een gemeenschappelijke taal, afkomst, godsdienst, geschiedenis, gewoonten en wetten. De staat Israël zou helemaal niet zijn ontstaan als een dergelijke 'territoriale' verbondenheid van de leden van het joodse volk tevoren niet zou hebben bestaan ('prior to the seizure of its old territory'),⁴⁶ ondanks de lange eeuwen van verstrooidheid. Volgens deze lijn is het Eichmann-proces dus niets meer, maar ook niets minder dan een 'opvolger'-proces van het Neurenberger proces en zou het eveneens passen binnen de door Arendt geciteerde en door Israël ondertekende Genocide Conventie van 1948,⁴⁷ met als enige verschil dat de aangeklaagde niet naar behoren was gearresteerd en uitgeleverd. Het domein van de legaliteit bood hier evenwel geen andere uitweg en de kidnapping is inderdaad een schending van het internationale recht geweest, waarvoor echter verzachtende omstandigheden bestonden: Argentinië stond bekend om zijn weigering om misdadigers uit te leveren en Eichmann had op geen andere wijze voor het gerecht kunnen worden gebracht; bovendien was hij stateloos; er bestond dus maar één alternatief: Eichmann door Israëlische agenten in de straten van Buenos Aires te laten ombrengen.⁴⁸

Tegelijkertijd is het terugvallen op het territorialiteitsbeginsel een hoogst kwetsieve zaak. Ten eerste is de redenering die Arendt volgt, een merkwaardige: meent zij werkelijk dat de staat Israël een vertegenwoordiger kan zijn van alle joden die ten offer zijn gevallen van de aan Eichmann ten laste gelegde misdrijven tegen de menselijkheid? Meent zij dat de staat Israël joden zou kunnen vertegenwoordigen waar die zich ook ter wereld bevinden, eventueel met veronachtzaming van hun staatsburgerschap? Een dergelijke interpretatie van territorialiteit als een 'specific in-between space'

46 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 263.

47 Art. 6 luidt: 'Persons charged with genocide or any of the other acts enumerated in article III shall be tried by a competent tribunal of the State in the territory of which the act was committed, or by such international penal tribunal as may have jurisdiction with respect to those Contracting Parties which shall have accepted its jurisdiction.'

48 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 263-265.

die afhankelijk is van afkomst, taal en gewoonte, is in strijd met een politieke bepaling van het staatsburgerschap en kiest voor een 'etnische' bepaling van territorialiteit met als gevolg dat alle etnische joden potentiële burgers van Israël zijn.⁴⁹ Indien Arendt inderdaad de voorkeur zou geven aan 'natuur' boven 'wil', zou haar antwoord op de vraag naar de competentie van het hof op grond van territorialiteit niet wezenlijk verschillen van het eerder door Arendt afgewezen antwoord dat zich beroept op het 'passive personality principle',⁵⁰ op grond waarvan verwanten het recht hebben om uit naam van de slachtoffers genoegdoening te vragen.

Deze moeilijkheid wordt nog versterkt, wanneer – ten tweede – Arendt zelf grote vraagtekens stelt bij het territorialiteitsbeginsel op grond van wat een juist begrip van 'misdrijf tegen de menselijkheid' zou zijn. Enerzijds lijkt zij dus in te stemmen met de jurisdictie van het hof te Jeruzalem op grond van territorialiteit, maar anderzijds bekritiseert zij dat hof omdat deze territorialiteit een joodse 'toe-eigening' van het misdadige van Eichmann impliceert die strijdig is met het nieuwe karakter van de misdaad waarvoor hij terechtstaat. Met deze ambivalentie bereiken we tevens een van de implicaties van Arendts stelling dat zich in de misdaad van de holocaust iets heeft voorgedaan dat geen precedent had, namelijk dat de juridische wereld niet over de categorieën, laat staan over de instituties beschikte om met dit nieuwe feit om te gaan. Het specifieke bezwaar dat Arendt tegen 'Eichmann in Jerusalem' inbrengt, vloeit voort uit het feit dat het hof te Jeruzalem, ondanks alle verdiensten, geen goed begrip had van waarover het moest oordelen. Het werd geacht te oordelen over een misdaad zonder precedent en het reageerde daarop met gebruikmaking van verouderde categorieën en niet-toepasselijke, historische ervaringen. Het ging om iets bijzonders waarvoor het algemene nog ontbrak.

Vanzelfsprekend was in Jeruzalem de kwestie van de tenlastelegging van Eichmann en die van de betekenis van 'misdad tegen de mensheid' bijzonder urgent. In Neurenberg stonden de 'Kriegsschuldfrage' en oorlogsmisdaden centraal, en was de kwestie van 'misdad tegen de mensheid' minder urgent.⁵¹ In Neurenberg waren de joden slechts als toeschouwers aanwezig. In het proces tegen Eichmann werd door joden geoordeeld over hetgeen joden en anderen was aangedaan. Wat was hen precies aangedaan? Op die vraag gaven velen naar Arendts visie een verkeerd antwoord. Velen meenden dat het hier niet ging om de 'unprecedented crime of genocide', maar om de oudste misdaad die zij kenden, namelijk die van antisemitisme en anti-judaïsme, die van discriminatie, verdrijving en pogrom. En dit misver-

49 Zo Benhabib, *Identität, Perspektive und Erzählung in Hannah Arendts 'Eichmann in Jerusalem'*, p. 110.

50 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 260.

51 Shklar, *Legalism*, p. 170.

stand is, zo stelt Arendt, de wortel van alle fouten en tekortkomingen van het proces te Jeruzalem. Naar haar oordeel was de holocaust een misdrijf tegen de menselijkheid dat werd begaan op het lichaam van het joodse volk, waarbij alleen de keuze van het slachtoffer, maar niet de aard van het misdrijf, kon worden afgeleid uit de lange geschiedenis van haat tegen de jood.⁵² Door echter de tenlastelegging van Eichmann te begrijpen vanuit de geschiedenis van het antisemitisme en anti-joods geweld, beging men volgens Arendt een catastrofale fout: men zag het kwalitatieve onderscheid tussen discriminatie, verdrijving en moord aan de ene kant en genocide aan de ander kant over het hoofd. Vanuit een historisch perspectief was een dergelijk verkeerdt begrip niet onbegrijpelijk. Gedurende de gehele geschiedenis hebben joden te maken gehad met verdrijving en moord. In dat licht leken de Neurenberger rassenwetten van 1935, erkend door de andere staten als onderdeel van het Duitse positieve recht, in eerste instantie niets nieuws onder de zon: die misdaad van discriminatie van de joden was al bekend en wat in Duitsland gebeurde, kende vele historische parallellen.

Die parallellie had echter de erkenning van het kwalitatief nieuwe van de misdaden van de nazi's niet mogen verhinderen: het ontzeggen van het recht om te 'zijn' aan een hele groep mensen op grond van hun etnische afkomst. Dat is de moderne misdaad van de genocide die met de historisch bekende verschijnselen van verdrijving en pogrom niet op een lijn gesteld kan worden. Genocide is de volstrekt nieuwe aanval op de menselijke status van diversiteit en pluraliteit, zonder welke het begrip 'menschheid' geen enkele zin heeft.⁵³

Naar het oordeel van Arendt heeft het hof zich dit onvoldoende gerealiseerd. En vanwege de aard van deze misdaad zou in dit geval alleen een gerechtshof dat de gehele mensheid zou kunnen representeren, hier competent zijn. Daarom sluit Arendt zich aan bij de opvatting van haar leermeester Jaspers dat het beter was geweest indien het Jeruzalem-hof zichzelf na het horen van de zaak onbevoegd had verklaard, de 'Nazis and Nazi Collaborators Law' buiten toepassing had gesteld en vervolgens aan de VN had verzocht tot het instellen van een permanent Internationaal Strafhof. Want 'the very monstrousness of the events is "minimized" before a tribunal that represents one nation only'.⁵⁴ Dan had een begin gemaakt kunnen worden met de constructie van de nieuwe universele categorie van 'mens-

52 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 269.

53 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 269; Benhabib, *Identität, Perspektive und Erzählung in Hannah Arendts 'Eichmann in Jerusalem'*, p. 111: 'den Genozid an einem Volk allein aus dem Grund, weil es in dieser spezifischen Gestalt als eine von vielen Möglichkeiten der "menschlichen Vielfalt" auf der Erde existiert'.

54 Arendt, *Eichmann in Jerusalem*, p. 270

heid' en met de transformatie van de heersende rechtssystemen en concepten.⁵⁵

Aldus geeft Arendt een duidelijk antwoord op de vraag naar de grondslag van de veroordeling: de misdaad van Eichmann, en daarmee die van de holocaust in het algemeen, is een aanslag op de menselijke pluraliteit. De nazi's claimden voor zichzelf het recht om te bepalen wie wel en wie niet de aarde zouden mogen bewonen. Dat is een onvergeeflijke misdaad tegen de menselijke natuur of, in Arendts terminologie, tegen de nataliteit als het unieke menselijke vermogen om telkens een nieuw begin te maken.⁵⁶ Daarop past naar Arendts oordeel alleen de doodstraf. Wie een beleid uitvoert van het niet-willen delen van de aarde met anderen en wie meent te kunnen bepalen wie wel en wie niet de aarde bewoont, kan er niet op rekenen dat anderen met hem de aarde hoeven te delen.⁵⁷

55 Postone, Hannah Arendts 'Eichmann in Jerusalem', p. 275.

56 Wolin, Heidegger's Children, p. 43.

57 Arendt, Eichmann in Jerusalem, p. 270.